De begrenzing van de Kempen

Etienne Paulissen, J. Goossens, J. Molemans en Jan Theuwissen

bron
E. Paulissen, J. Goossens, J. Molemans en J. Theuwissen, *De begrenzing van de Kempen* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 25). Hasselt 1983

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/paul003begr01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde VLDN

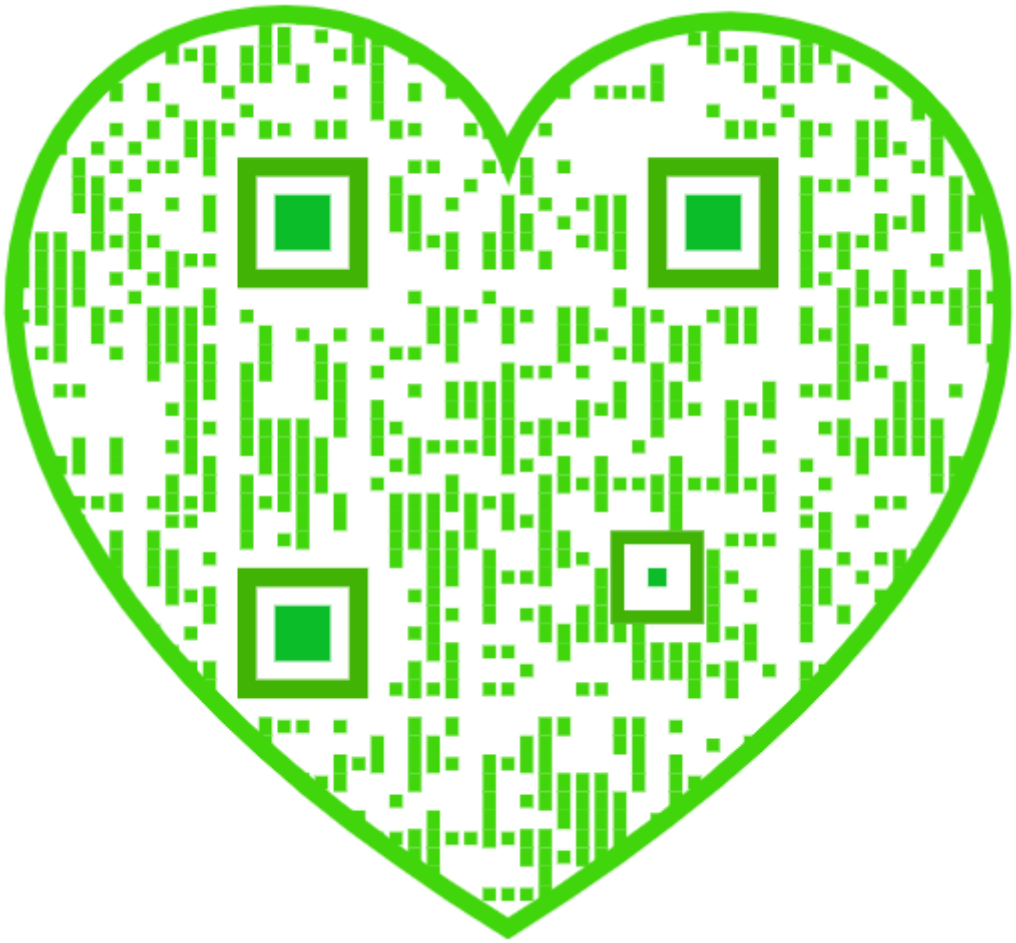

Fysische landschapsdifferentiatie van de Belgische Kempen
door Et. Paulissen

Het essentiële kenmerk van de Kempen is het feit dat fijne zanden dagzomen in gans het gebied. Deze zanden, de *dekzanden,* zijn van eolische oorsprong en werden in een dunne mantel over gans het gebied afgezet tijdens de laatste ijstijd (70.000-10.000 jaren geleden).

Dank zij een systematische bodemkartering zijn de kenmerken en de verbreiding van de oppervlaktelagen goed gekend. De begrenzing van de Kempen, steeds omringd door vruchtbare gebieden, kan als volgt worden omschreven:

- in het oosten: de rand van de alluviale vlakte van de Maas (grosso modo samenvallend met de steenweg Lanaken-Maaseik-Kessenich)
- in het zuiden: de vallei van de Demer en van de Dijle (Lanaken-Bilzen-Hasselt-Diest-Aarschot-Werchter-Mechelen)
- in het westen: de valleien van de Nete en de Kleine Nete van Mechelen over Lier naar Broechem, de westelijke grens buigt vervolgens om in NW-richting. ongeveer samenvallend met het Albertkanaal tussen Viersel en Schoten en volgt vervolgens de rand van de Scheldepolders vanaf Ekeren over Stabroek naar Zandvliet.

De fysische landschapsdifferentiatie van de Kempen is gebaseerd op morfologische, geologische, hydrografische, hydrologische en pedologische kenmerken van het gebied. De dekzandafzetting is inderdaad dun (gem. 1-2 m.), zodat de hoofdkarakteristieken van het vroegere reliëf praktisch nooit werden uitgewist.

Morfologisch kan de Kempen worden onderverdeeld in 2 delen, die gescheiden zijn door de lijn Postel-Leopoldsburg-Houthalen-Genk-As (= de westelijke plateaurand), nl.:

(1) ten westen van de *geërodeerde Kempen,* ontstaan door intense erosie van het substraat, bestaande uit zanden en kleien. Deze Kempen is laag gelegen en heeft een ondiepe watertafel. Daar dit landschap vnl. voorkomt in de provincie Antwerpen zouden we het ook de *Antwerpse Kempen* kunnen noemen.

(2) ten oosten de *opgebouwde Kempen,* ontstaan door accumulatie van fluviatiele grinden en grove zanden van de Maas en in mindere mate ook van de Rijn. Deze Kempen is hoog gelegen en is over grote oppervlakten gekenmerkt door een diepe watertafel.
Omwille van de verbreiding van deze eenheid zouden we deze eenheid ook de *Limburgse Kempen* kunnen noemen.

In de *Antwerpse Kempen* manifesteert de aard van het substraat zich in de morfologie: weerstandbiedende lagen (klei en grove zanden) vormen positieve reliëfs, terwijl de meest erodeerbare lagen (fijn zand) het lagere reliëf vormen. Omwille van de oost-west strekking van substraat kan de Antwerpse Kempen macro-morfologisch ingedeeld worden in oost-west verlopende eenheden, die volgende kenmerken vertonen (van noord naar zuid):

- *de Noorderkempen:* vormt een hoger gelegen gebied (boven 20 m.) weinig geërodeerd door de rivieren die afstromen naar het noorden. Deze eenheid wordt geschraagd door een kleilaag (de klei van de Kempen), die natte bodems veroorzaakt.
  De zuidgrens van de Noorderkempen valt samen met de verbreiding van de klei en vormt een oost-west lijn vanaf Turnhout over Beerse, Oostmalle, Westmalle naar Brasschaat.
- *de Centrale Kempen:* vormt het laagst gelegen gebied (onder 20 m.), en bestaat uit dekzanden (vnl. zanden) die rusten op een fijn zandig substraat. Valt samen met het bekken van de Kleine Nete en het Schijn. De zuidgrens verloopt over Geel-Herentals-Nijlen-Lier.

- *de Zuiderkempen:* omvat het plateau van Oevel en het bekken van de Grote Nete. De Zuiderkempen is opgebouwd op grove glauconietrijke zanden (v. Diest v. Antwerpen) en ook op de klei van Boom. De deklaag in de Zuiderkempen is vruchtbaarder en bestaat vnl. uit lemige zanden. In de Zuiderkempen treden eveneens ZW-NO gerichte lage heuvels op, de Diestiaanse heuvels (vormen eveneens het typisch kenmerk van het Hageland). De zuidgrens van deze eenheid vormt eveneens de zuidgrens van de Kempen.
  Door het voorkomen van de lage heuvels, met een relatief diepe watertafel, en de moerassige valleien, kan dit gebied verder worden ingedeeld in:
  het plateau van Oevel-Tongerlo, de vlakte van Schriek (zeer vochtig; bewoning op de zandruggen naast de rivieren (windwallen volgens F. Gullentops), *de Kempen van Averbode-Bolderberg en het glacis v. Diepenbeek*.

In de *Limburgse Kempen* speelt het tertiair substraat geen rol omwille van de continue bedekking met grove fluviatiele sedimenten. Door fluviatiele accumulatie in verschillende perioden en door endogene activiteiten is hier een sterk gevarieerd fysisch landschap ontstaan:

- *Het Kempisch Plateau:* komt overeen met de meest onvruchtbare Kempen en bestaat uit een hoger gelegen vlakte, afhellend naar het noorden, met diep ingesneden dalen (hierin bewoning) en opgebouwd uit fluviatiele grinden (vnl. in het oostelijk deel) en fluviatiele grove zanden (vnl. in westelijk deel) onder een dunne laag dekzanden.
  De westelijke grens valt samen met de westgrens van de Limburgse Kempen en de oostelijke grens met de rand As-Neeroeteren.
  Het plateau daalt geleidelijk naar het noorden af vanaf 100 m. zodat ook de grondwatertafel geleidelijk stijgt. Fysisch-landschappelijk menen we deze eenheid in het noorden te begrenzen op een hoogte van ongeveer 65 m., samenvallend met de lijn Leopoldsburg-Grote Brogel-Bree-Neeroeteren.
- *De Maaslandse Kempen:* omvat het gedeelte van de Maasvallei waarin dekzanden voorkomen, rustend op grove grinden. De watertafel is relatief ondiep, doch de bodems zijn droog omwille van de hoge permeabiliteit van de ondergrond. De kolonisatie van de Maaslandse Kempen kan niet los worden gezien van het voorkomen van de vruchtbare alluviale vlakte van de Maas. Deze eenheid strekt zich uit tussen Lanaken en Kessenich.

- *De 'Noord-Limburgse Kempen':* is gesitueerd ten noorden van Leopoldsburg-Bree-Neeroeteren en is gekenmerkt door slecht gedraineerde gronden gevormd in licht lemige zanden rustend op grove fluviatiele zanden. Omwille van de grote permeabiliteit van de ondergrond is de vochtigheid van de bodem rechtstreeks functie van de relatieve hoogteligging van de verschillende reliëfelementen onderling. Zo zijn er drogere gebieden (bijv. Lommel); variërend tot moerassige landschappen (bijv. Vlakte van Bocholt).
- *Hamont, Kinrooi en Molebeersel,* aansluitend met het bekken van Eindhoven, zijn in België de enige gebieden waar dikke dekzandpakketten in de ondergrond voorkomen, en waar de positieve reliëfs gevormd worden door dekzandruggen.

Het weze benadrukt dat in elk van de onderscheiden eenheden nog verdere differentiaties mogelijk zijn op basis van droog-nat, hoog-laag, zand-kleigrond, zandige- lemige bodem. Het was op basis van een combinatie van deze elementen in een concrete omstandigheid dat de mens het fysisch landschap omvormde.

Kempens als dialectologisch begrip
door Prof. Dr. J. Goossens

Het onderwerp van deze lezing is niet nieuw. In het begin van de jaren twintig, dus nog vòòr de echte doorbraak van de dialectgeografie in ons taalgebied, publiceerde J. Leenen in de bundel *De Kempen* uit de reeks 'Steden en Landschappen' van Stan Leurs een artikel *Kempische* (in zijn manuscript stond *Kempense*)[1] *dialecten*[2]. Zijn besluit luidt als volgt: 'Gelegen in het midden van ons taalgebied zonder eigen uitbreidingskracht, zijn de Kempen het verzamelbekken geworden van de stroomingen die van verschillende punten van de periferie gekomen, aldaar in elkander verloopen zijn. De grenzen die haar rondom afsluiten zijn maar vertakkingen van die waardoor ze verdeeld wordt. Ten koste van haar innerlijke eenheid vertoont ze als het ware een spiegelbeeld van de bewogen taal- en cultuurgeschiedenis van al de Nederlandsche gouwen'[3].

Hoewel het materiaal waarmee Leenen gedwongen was te werken nog vrij schaars was en vol lacunes zat en hoewel hij in één geval (de begrenzing van de als Vlaams gekarakteriseerde verschijnselen) zijn gegevens m.i. onjuist interpreteert, is zijn conclusie ongetwijfeld wel juist. Er bestaan dus voor zover dat nagegaan kan worden geen dialectkenmerken waardoor de Kempen zich in geheel tegen alle omliggende streken afzetten, anders uitgedrukt exclusief Kempense dialectverschijnselen. Zo bekeken bestaan er dan ook geen Kempense dialecten.

(1) *Op het bankje* (WETENSCHAPPELIJKE TIJDINGEN, XXII), 1962, 432.
(2) *Steden en Landschappen* o.l.v. *STAN LEURS. I. De Kempen*. Tweede druk z.j. *I. Aardrijkskunde van de Kempen, E. Kempische dialecten* door *J. LEENEN,* p. 75-78.
(3) *LEENEN,* 78.

Dialectgroepen worden echter vaak niet als gehelen van exclusieve verschijnselen gedefinieerd. Het kan immers voorkomen dat zulke groepen zich weliswaar duidelijk van elke aangrenzende groep afzonderlijk onderscheiden, maar dan telkens opnieuw door kenmerken waardoor zij met andere groepen verbonden zijn. De geloofwaardigheid van de constructie van zo een verzameling dialecten tot een groep hoeft niet kleiner te zijn dan die van een omlijning van een groep door isoglossen van exclusieve kenmerken, als de afzetting naar buiten aan alle kanten maar duidelijk genoeg is (d.w.z. steunt op een voldoend aantal verschijnselen met een voldoend hoge frequentie) en boven de interne differentiatie van het gebied domineert. Zo valt bij het bekijken van een isoglossencombinatiekaart van het Oostmiddelduits(4) niet te ontkennen dat door de bundelingen van de kriskras door elkaar lopende lijnen gebieden tot stand zijn gekomen die zich duidelijk tegen hun omgeving afzetten en tegelijk een betrekkelijk geringe interne differentiatie vertonen. Het lijkt zinvol, zulke arealen als dialectgebieden te beschouwen.

Hoewel Leenen van mening was dat de Kempense dialecten geen 'innerlijke eenheid' vertonen, is er bij hem toch een aanzet van een poging te vinden om door een combinatie van lijnsegmenten de dialecten van de Kempen in hun geheel af te bakenen. Hij karakteriseert de 'isoglossen die de Kempen afgrenzen en verdeelen' als 'hoofdzakelijk het gevolg van voortstuwingen van buiten uit, waaraan deze streek zelf geen actief aandeel heeft gehad'(5). Een moeilijkheid voor de lezer is dat Leenen enerzijds bij zijn afzonderlijke lijnen meestal niet aangeeft of en in hoeverre ze de Kempen begrenzen en of en in hoeverre ze die verdelen, anderzijds ook geen a priori begrenzing van b.v. geografische of cultuurhistorische aard van de Kempen geeft, waaraan dan de dialectologische gegevens getoetst zouden kunnen worden. Ik hoop dat ik hem niet overinterpreteer door aan te nemen dat volgens hem de Kempen (dialectologisch) begrensd kunnen worden door de segmenten 38, 25, 26, 27, 17 en 40 van zijn kaart. Voor de begrenzing aan de westkant (38, en ook 39) noemt Leenen als 'een paar duidelijk sprekende criteria': '*e* tegenover *i* als in *is, h* = *g* als in *gaan,* de "naslepende" *e,* als in *vandoge* = vandaag'(6).

(4) Uit *L.E. SCHMITT, Entstehung und Struktur der 'neuhochdeutschen Schriftsprache',* Köln-Graz 1966, kaart 21.
(5) *LEENEN,* 75.
(6) *LEENEN,* 77.

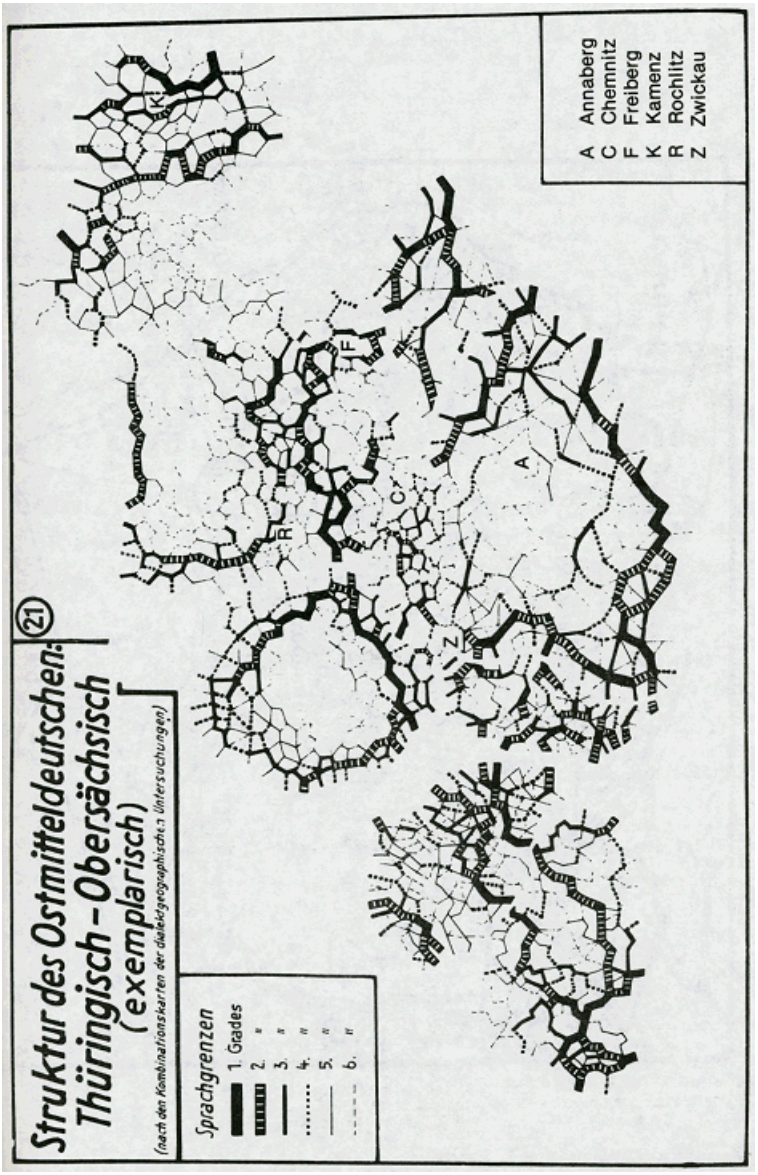

Struktur des Ostmitteldeutschen: Thüringisch-Obersächsisch (exemplarisch)
(nach den Kombinationskarten der dialektgeographischen Untersuchungen)
A Annaberg
C Chemnitz
F Freiberg
K Kamenz
R Rochlitz
Z Zwickau

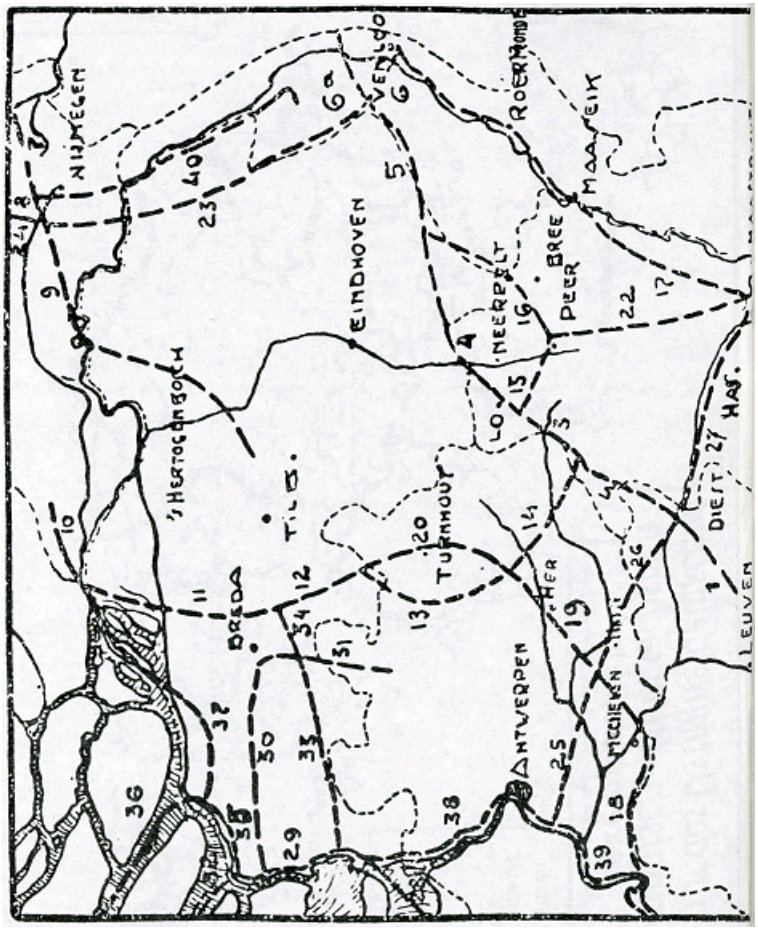
NIJMEGEN
VENLO
ROERMOND
MAASEIK
EINDHOVEN
NEERPELT
PEER
BREE
'S HERTOGENBOSCH
TILB.
BREDA
TURNHOUT
ANTWERPEN
MECHELEN
LEUVEN
DIEST
HAS.

De zuidelijke grens (25, 26, 27) is die van de tegenstelling tussen behoud en wegval van 'de *r* na een klinker in veel gevallen... als in *paard*'; zij wordt in bepaalde stukken 'door andere verschillen versterkt' (6): 'de vormen voor *gij* beginnen hier (in het Limburgse deel van het traject, J.G.) in het Z. met *dzj,* in het N. met *g,* de *ij, ui,* en aa-klanken luiden in Zuid-Brabant over het algemeen donkerder'. Het Leuvense ontrondingsgebied maakt 'Noordwaarts tegen de Kempen halt' (6); de positie van het Noordoostlimburgse ontrondingsgebied t.o.v. de grens is juist omgekeerd: 'hier wordt een enkele maal door een in de Kempen ontstane ontwikkeling een grens naar buiten gevormd' (6). Dit geldt dan ook voor de afbakening aan de oostkant: de grens van de Limburgse ontronding is er een stuk van lijn 17, die in haar geheel 'pronominale vormen... (*wij, gij,* met *r,* vgl. Hoogd. *wir, ihr,* ten O., zonder *r* ten W...)'[(7)] moet begrenzen. Ten noorden van Venlo noemt Leenen lijn 40 als een de Kempen begrenzende 'scheidingslijn... tusschen *bidden* en *beje* (vgl. Hd. beten)' (7).

Het komt er mij niet op aan te controleren of Leenen zijn isoglossen allemaal juist getrokken en of hij ze taalkundig juist geïnterpreteerd heeft. Wel van belang zijn de volgende drie constateringen.

1) Het aan elkaar knopen van isoglossensegmenten levert voor de Kempen geen afbakening van een dialectgroep op, d.w.z. van een zich naar buiten afzettend geheel van dialecten waartussen slechts een betrekkelijk geringe interne differentiatie bestaat. Dat wist Leenen zelf reeds. Een bevestiging van deze opvatting krijgen we door een vergelijking met indelingskaarten van het Nederlandse taalgebied, b.v. de laatste drie, die van Weijnen, Daan en mijzelf[(8)]. Welke kritiek men op die kaarten ook uit kan brengen[(9)], het feit dat de Kempen er nooit als een geheel op verschijnen, illustreert de relatieve onbelangrijkheid van de combinatie der bovengenoemde isoglossen. Weliswaar zou het door de vorderingen die de Nederlandse dialectologie in de laatste halve eeuw gemaakt heeft, niet moeilijk vallen om thans een aantal andere dialectverschijnselen te

(7) *LEENEN,* 76.

(8) *A. WEIJNEN, Nederlandse dialectkunde*. Assen 1966, uitslaande kaart. - *JO DAAN en D.P. BLOK, Van randstad tot landrand*. Amsterdam 1969, bijgevoegde kaart. - *J. GOOSSENS, Niederländische Mundarten - vom Deutschen aus gesehen*. Niederdeutsches Wort 10 (1970), 61-80, uitslaande kaart.

(9) Vgl. mijn eigen kritiek in het vierde hoofdstuk van mijn *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen 1977^2.

noemen waarvan grenssegmenten met stukken van de beschreven omlijning van de Kempen samenvallen, maar dat zou aan de gedane vaststelling principieel niets veranderen. Ik zie er daarom ook van af.

2) Leenen beschouwde de genoemde isoglossen als grenslijnen van Kempense dialecten blijkbaar op grond van een voorstelling die hij zelf al van de begrenzing van de Kempen had. Waar die voorstelling op berustte, bodemgesteldheid, gebruiken, cultuurgeschiedenis, mentaliteit, subjectieve begrenzing door bewoners van de randstroken zelf of nog iets anders, is niet meer te achterhalen. Het is voor mijn doel ook niet van veel belang. Wel is dat het feit dat hier getracht is, grenzen te vinden die men kon doen samenvallen met grenzen die men al wist of meende te weten lopen. Men kan zich afvragen of een dialectologische afbakening van die aard, die tegelijk op het principe van het aan elkaar knopen van stukken lijnen berust, wel een bijdrage tot de kennis van de diversificatie en de vervlechting van ruimtelijke verhoudingen op een stuk aardoppervlak kan zijn. Dit is een vraag van principieel belang, die ik geneigd ben negatief te beantwoorden. Ik moet hopen dat de sprekers die hier vandaag andere disciplines vertegenwoordigen, voor hun vak tot resultaten komen zonder dat ze op elkaar een beroep moeten doen, en dat hun resultaten ongeveer met elkaar overeen zullen stemmen; anders zou het resultaat van dit congres wel eens één grote cirkelredenering kunnen zijn.

3) Leenen noemt wel isoglossen die door het noorden van de Kempen lopen, maar beschouwt geen enkele daarvan expliciet als een stuk begrenzing van Kempense dialecten. Daardoor was het mij niet mogelijk, de cirkel tussen de Maas ten zuiden van Nijmegen (lijn 40) en de Oosterschelde (lijn 38) dicht te maken en zo op basis van Leenens uitspraken de Kempense dialecten langs de noordkant te begrenzen. We mogen daar een bevestiging in zien van de vaststellingen in het vorige punt: Leenen kon de Kempense dialecten in het noorden niet afbakenen om de triviale reden dat hij niet wist waar daar de grenzen van de Kempen liggen. Het is niet mijn taak als dialectoloog om na te gaan of de vertegenwoordigers van de andere disciplines dat wel weten; wel constateer ik globaal dat er blijkbaar in het noorden moeilijkheden zijn. Mijn encyclopedie[10], die heel nauwkeurig weet waar het Belgische deel van de Kempen ligt (‘in de prov. Antw. en Limb., begrensd in het O. door het Maasland, in het Z. door de lijn Lanaken-Munsterbilzen-Demer-Dijle-Rupel, in het W. door Antw. en de Scheldepolders’), trekt zich voor het

(10) *Algemene Winkler Prins Encyclopedie,* zesde deel, Amsterdam-Brussel 1958, 48.

Nederlandse deel heel elegant uit de slag: ‘zij zetten zich naar het N. over de grens voort’. J. Theuwissen, die in zijn proefschrift kort de opvattingen van enkele voorgangers samenvat, geeft er verder een kaart(11) met een precieze begrenzing op basis van de beschrijving van A. van Olmen in het boek *De Kempen* waarin ook Leenen zijn studie publiceerde(12). Hij neemt aan dat Van Olmen zijn grenstrekking niet nader heeft beargumenteerd(13), wat betekent dat we weer eens voor een vicieuze cirkel op onze hoede moeten zijn. Theuwissens grens houdt echter zowel ten oosten van de Schelde als ten westen van de Maas bij de rijksgrens op.

(11) *J. THEUWISSEN, Het landbouwvoertuig in de etnografie van de Kempen*. Antwerpen-Utrecht 1969, 16-17.

(12) Vgl. noot 2: *A. VAN OLMEN, I. Aardrijkskunde van de Kempen, A. Grenzen,* p. 26.

(13) *THEUWISSEN,* 16. Die opvatting lijkt mij niet helemaal juist: Van Olmen beschouwt de Kempen als een ‘natuurlijke streek’, wat hij definieert als ‘een landsgedeelte dat een zekere eenheid vertoont voor grondsoort, fauna, flora, klimaat, enz.’. In zijn toepassing op de Kempen blijft dat natuurlijk vaag, zodanig dat het gevaar voor een cirkelredenering blijft bestaan.

Van Olmen zelf geeft voor het noorden een zeer grove begrenzing: het gaat om een lijn ‘die loopt ongeveer ten Zuiden der volgende plaatsen: Steenbergen, Oud Gastel, Lage-Zwaluwe, Geertruidenberg, 's Hertogenbosch, Grave’, dan ‘ten W. van Grave, verder langs den Peelschen hoogterug, dan ten W. van Weert’, waarop we de Belgische grens bereiken. Slechts van een betrekkelijk klein deel van het gebied ten noorden van die grens weet ik - op gezeg van A.P. de Bont(14) - dat men er ‘dialekt van Kempenland’ spreekt, nl. van de op die grens leunende driehoek Hilvarenbeek - Eindhoven - Budel.

Het besluit van het eerste deel van mijn beschouwingen is dus erg. negatief: ik weet voor een deel niet waar de Kempen liggen en ik geloof niet dat het mogelijk is, de uitdrukking ‘Kempense dialecten’ in de besproken zin met een linguistische inhoud te vullen.

***

Is daarmee voor de Kempen de dialectologische kous af? Niet helemaal. Men kan m.i. onder twee aspecten wel in zekere zin van Kempense dialecten spreken.

Met het eerste aspect overschrijden we de grenzen van de dialectologie als zuiver taalkundige discipline en zoeken we aansluiting bij de materiële volkskunde in de studie van ‘Wörter und Sachen’. Bij vroegere gelegenheden heb ik aangetoond dat tenminste de Limburgse Kempen zich in hun geheel door een aantal landbouwgebruiken van de aangrenzende landbouwstreken Maasland en Haspengouw onderscheiden(15). De begrenzingen van alle traditionele landbouwapparatuur en landbouwgebruiken die überhaupt afgrensbaar waren en die ik onderzocht heb, zijn op een kaart ‘Isetnenstructuur van het Belgisch-Limburgs landbouwlandschap’ gecombineerd(16). Het zijn er 34. De kaart vertoont een duidelijke structuur, waarvan het hoofdkenmerk juist

(14) *A.P. DE BONT, Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d' Oerse taol*. Assen 1958-196.

(15) *J. GOOSSENS, De Limburgse Kempen, een volks- en taalkundig gevarieerde landbouweenheid*. (HET OUDE LAND VAN LOON. XIV), 1959, 271-284. - *ID., De isetnenstructuur van het Belgisch-Limburgs landbouwlandschap* (VOLKSKUNDE LXIII), 1962, 49-66.

(16) *GOOSSENS, Isetnenstructuur,* 5.

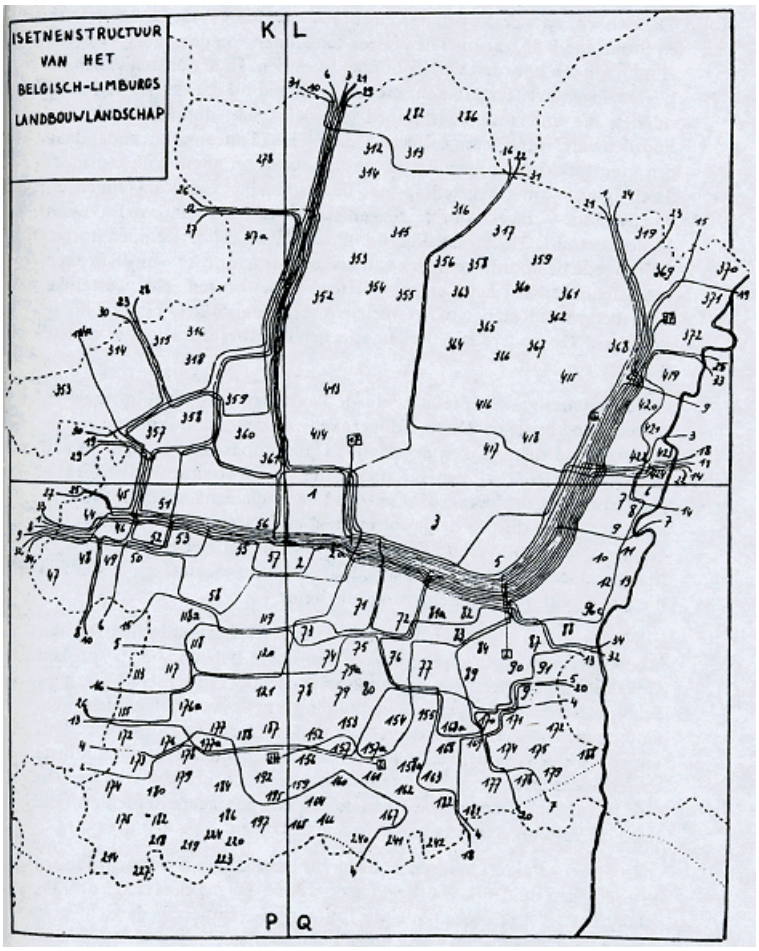
ISETNENSTRUCTUUR
VAN HET
BELGISCH-LIMBURGS
LANDBOUWLANDSCHAP
K
L
P
Q

de begrenzing van de Kempen is. In het zuiden is die identiek met die van Theuwissen, op vier dorpen na: Zelem P 44, Meldert P 45, Lummen P 51 en Stokrooie P 56, die bij Theuwissen ten zuiden van de grenslijn liggen, zijn bij mij ten noorden van de bundel te vinden. In het oosten vallen de begrenzingen eveneens samen, met dit voorbehoud dat de rest van mijn bundel, die van zuid naar noord geleidelijk aan dunner wordt, ten noorden van Neeroeteren L 368 en Maaseik L 372 uiteenrafelt, zodat daar een grenstrekking op grond van landbouwisetnen nogal willekeurig is. Toch is er - in tegenstelling met de begrenzing van Van Olmen en Theuwissen - meer voor te zeggen dat de dorpen Kinrooi L 369 en Molenbeersel L 319 bij het Maasland dan dat ze bij de Kempen horen. Een tweede belangrijk kenmerk van de kaartstructuur is de uitgesproken tegenstelling tussen het Kempens plateau in het oosten en de westelijke (‘Verbeterde’) Kempen in het westen. Alleen Zonhoven Q 1 is moeilijk te klasseren. Op andere kenmerken van het kaartbeeld hoeft hier niet te worden ingegaan.

Een uitvoerige interpretatie van de kaart kan niet tot mijn taak als dialectoloog behoren. De hoofdoorzaken van de totstandkoming van de besproken verdeling lijken mij te zijn: 1) de aanpassing van de mens aan de bodemgesteldheid van de streek die hij bewoonde en bewerkte: zandgrond tegen leem- of kleigrond, een element van de fysische aardrijkskunde dus; 2) de geïsoleerdheid en daarmee gepaard gaand de geringere welstand van de Kempen in vergelijking met Haspengouw en Maasland, een element van de sociale aardrijkskunde dus, dat echter zijn diepere grond in de fysische geografie vindt.

Wat heeft dit alles met dialecten te maken? Eenvoudig het feit dat landbouwvoorwerpen en -gebruiken een naam hebben: het besproken volkskundige feit heeft zijn tegenhanger in de vakwoordenschat. Het gaat echter niet om een congruente verhouding van de woorden en de zaken. Congruent zou die zijn als de verspreiding van een landbouwgebruik of voorwerp steeds samenviel met die van een bepaalde term of tenminste van een geheel van termen ter aanduiding van dat gebruik of voorwerp en vice versa. Bij de meerderheid van de in kaart gebrachte isetnen gaat die regel op. Er zijn echter twee soorten afwijkingen.

In de eerste plaats kan een woordgrens een zaakgrens overschrijden of kruisen. Een duidelijk voorbeeld is de woord- en zaakkaart ‘zicht’. De zaakgrens (in het oosten van de Limburgse Kempen is de zicht geen autochtoon werktuig en wordt het graan traditioneel met de zeis gemaaid)

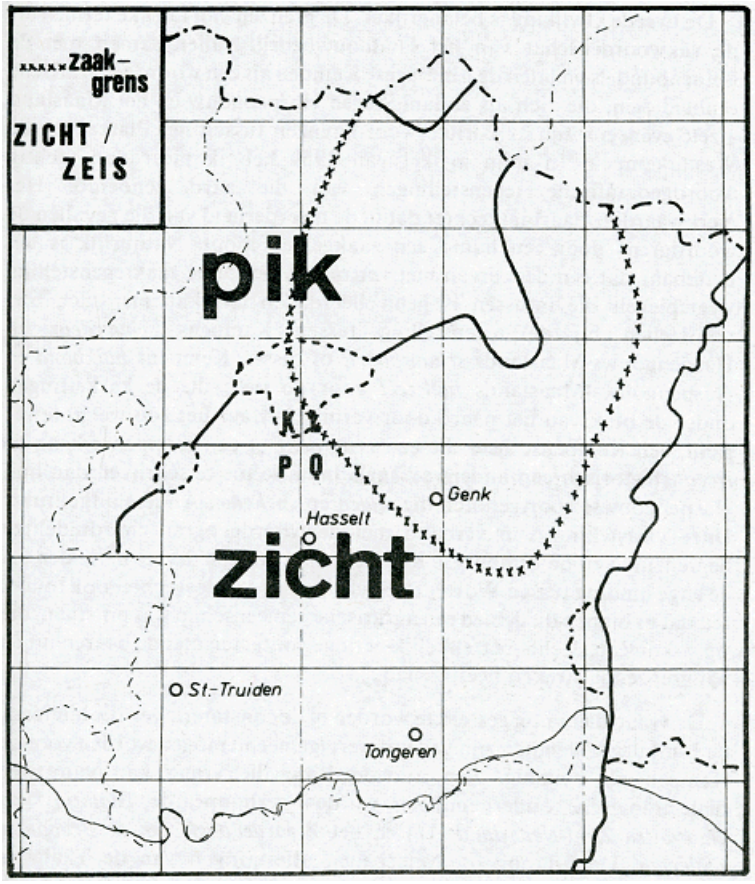

is een deel van de bundel die de Kempen tegen het Maasland en Oost-Haspengouw evenals het Kempens Plateau tegen de Westerkempen afzet. De woordgrens tussen de termen *pik* en *zicht* echter kan door het gebied waar dit werktuig niet wordt gebruikt voortgetrokken worden. Hier en elders congrueert hij niet met de zaakgrens en dus ook niet met de besproken isetnenbundels.

De tweede afwijking is belangrijker. De grenzen van talrijke termen uit de vakwoordenschat van het landbouwbedrijf vallen samen met de isetnenbundels en laten de Limburgse Kempen als een woordgeografische eenheid zien, die zich als zodanig tegen Haspengouw en het Maasland afzet; eveneens zijn er talrijke woordgrenzen tussen het Plateau en de Westerkempen. In mijn artikel van 1959 heb ik meer dan tachtig woordgeografische tegenstellingen van die aard genoemd. Het merkwaardige daarbij is echter dat in de meerderheid van die gevallen de woordgrens door een homogeen zaakgebied loopt. Natuurlijk is het denkbaar dat een deel ervan met vertraging een oude zaaktegenstelling weerspiegelt die intussen is genivelleerd. Zo iets kan men zich b.v. voorstellen bij de tegenstelling tussen Kempens *schuurdeur* en Haspengouws-Maaslands *schuurpoort,* of tussen Kempens *buikband* en Haspengouws-Maaslands *buikzeel* voor de riem die de karkettingen onder de buik van het paard door verbindt. Maar het zou wel al te ver gaan, een Kempense beer die een zeug *dekt* of een Kempense haan die *treedt,* historisch een andere seksuele fantasie toe te schrijven dan hun Haspengouwse soortgenoten die *rijden* en *vochelen*. Anders uitgedrukt: Onze vaststellingen in verband met de woordgeografische duidelijke begrenzing van de Limburgse Kempen zijn voor een deel te herleiden tot de enge binding tussen Wörter en Sachen, voor een deel echter ook tot het feit dat er binnen dit gebied een agrarische gemeenschap was ontstaan, die op vakniveau slechts betrekkelijk geringe contacten met de boeren uit de aangrenzende streken heeft gehad.

De vraag dient nog gesteld te worden of de constateringen die hier voor de Limburgse Kempen zijn gedaan, veralgemeend mogen worden voor de Kempen als zodanig. Een antwoord op die vraag kan van twee dialectologische ondernemingen worden verhoopt: de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* [17] en het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* . De tot nog toe verschenen afleveringen van de Taalatlas bevatten 40 à 50 kaarten met landbouwtermen[18]. Dat is natuurlijk een vrij smalle basis; bovendien bevatten deze kaarten twee nadelen die inherent zijn aan schriftelijke enquêtes in grote gebieden via zegslieden die men niet zelf heeft kunnen selecteren en die hun gegevens hebben ingestuurd zonder dat men enige dwang op kwaliteit en volledigheid heeft

(17) *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederlands,* Leiden 1939 -.

(18) Het is niet mogelijk een precies getal op te geven, omdat in enkele gevallen de beslissing of we met vakterminologie of algemene woordenschat te maken hebben, arbitrair moet zijn.

kunnen uitoefenen: er zitten veel lacunes in en de woordgebieden vervloeien in elkaar. Buiten Belgisch-Limburg lijken de tegenstellingen nog het sterkst te zijn in het gebied waar we het minst goed weten waar de grenzen van de Kempen liggen: in Noord-Brabant. Dat geldt in de eerste plaats voor het oosten van die provincie. In de buurt van de Maas ten westen van Venlo en zo verder noordwaarts zijn er heel wat westoost-tegenstellingen: *moowzek* en *zoei* tegen *zeik* 'gier', *juun, juin* tegen *look* 'ui', *merrie* tegen *meer, stier* tegen *var, terw, terf* tegen *weit* 'tarwe', *remmelder* tegen *Mans, Mens* of *remmel* 'mannelijk konijn', *dom* tegen *naaf, hoop, stuik* en *tijl* tegen *gast* 'korenhok', *schob* tegen *bos* of *boesj* 'bos stro', *boerderij* of *hoef* tegen *plaats, schuurherd* tegen *den* of *deel* 'dorsvloer', *school* tegen *scheutel, scheuter* ovenpaal'. Ook in het noordwesten van Noord-Brabant, grof gesproken bij een lijn van Bergenop-Zoom naar Den Bosch, zijn nogal wat tegenstellingen te vinden. Als men hier van een grens van de Kempen mag spreken, dan fungeert die als woordgrens tegen een aantal uitlopers van het Zuidhollands (soms samen met het Utrechts). Dat geldt voor het contrast tussen *hoorn* en *doffer, ponnie* en *hit, snaad* of *snaar* en *boom* 'steel van een zeis', *remmeleer* of *rijer* en *ram* 'mannelijk konijn', *zeig* en *teems* 'melkzeef', *schelf* of *schoor, schoring* en *til* 'zolder boven de koestal', *schob* en *bos* 'bos stro', *hooiboom* en *polderboom* 'ponderboom'. Duidelijke woordgrenzen van de Kempen in het westen zijn er maar weinig. Over de volle lengte tegen Zeeland en Vlaanderen loopt de tegenstelling tussen *dom* en bus(se), bos(se) 'naaf', tegen Vlaanderen met Zuidwest-Brabant die tussen *reep* en *rasteel* 'ruif'. In het zuiden zet Kempens *reep* zich af tegen Zuidbrabants *ben*. Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant onderscheiden zich samen van de Kempen doordat zij een woord *hof* of *pachthof* voor 'boerderij' hebben, dat in dit laatste gebied vrijwel schijnt te ontbreken.

Zijn er ook exclusief Kempense termen? Dit ideaal wordt het dichtst benaderd door het woord *kooi* in de betekenis '(schapen)kudde', waarvan de verspreiding binnen de Kempen blijft, maar niet altijd de rand bereikt, met name niet in het noordwesten en het zuidoosten. Al verder van het ideaal af staat *(varkens)bak,* dat door *trog* wordt omringd: het is Noordbrabants en noordelijk Antwerps. Sommige termen concentreren zich rondom wat men het hart van de Kempen zou kunnen noemen, het raakpunt van de provincies Antwerpen, Noord-Brabant en Belgisch-Limburg. Ze zien er nogal relictachtig uit; dat geldt voor *looi* 'stier' en *kes, kas* 'ram'.

De tot nog toe verschenen vijf afleveringen van het eerste deel van het *Woordenboek van de Brabantse dialecten*[19] zijn integraal aan de woordenschat van het landbouwbedrijf gewijd. Zij bevatten gegevens over de boerderijgebouwen, akker- en weiland, het rund, het paard, paardetuig en voerwerk. De woordgeografie neemt er een belangrijke plaats in, met 204 kaarten van min of meer vakterminologische aard. Dat is veel meer dan in de *Taalatlas,* maar hier moet onmiddellijk aan worden toegevoegd dat de nadelen die voor dat werk gelden, lacunes en vervloeiingen van woordgebieden, gedeeltelijk in nog sterkere mate de bruikbaarheid van de kaarten van het Brabants woordenboek voor ons doel beperken. Ook hier moest het materiaal schriftelijk worden verzameld, maar dan grotendeels op een ogenblik dat het traditionele polyvalente landbouwbedrijf al grotendeels door gemechaniseerde en gespecialiseerde agrarische ondernemingen was vervangen. Voor onze doelstelling komt er nog als specifieke moeilijkheid de afbakening van het onderzochte dialectgebied in het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* bij. Enerzijds omvat dit niet de gehele Kempen (de Limburgse ontbreken), anderzijds reiken de grenzen van de kaartjes in het westen, noorden en noordoosten nauwelijks verder dan die van de Kempen zelf, zodanig dat het in deze randgebieden moeilijk of onmogelijk is, woordgeografische contrastvorming tussen de Kempen en aangrenzende gebieden te onderzoeken. Alleen in het zuiden, in de buurt van de grens tussen de provincies Antwerpen en Belgisch Brabant, kan die systematisch nagegaan worden. Ik heb hier 18 gevallen met een duidelijk noord-zuidtegenstelling gevonden[20]: *gordingen* tegen (vooral) *rijbomen* ‘horizontale dakstoelbalken’, *polder* tegen *rek* ‘kippenhorden’, *schuurdeur* tegen *schuurpoort, stallei* tegen *oog* of *tas* ‘tasruimte in de schuur’, *loos* tegen *licht* ‘longen van een koe’, *vuil* tegen *bed* ‘nageboorte van koe of merrie’, *djak* tegen *klets* ‘zweep van een koewachter’, *zij(g)doek* tegen *stramien(doek)* ‘filter in een melkzeef’, *sleuf* tegen *koker* ‘omhulsel van het teellid van een hengst’, *straal* tegen *klein voetje* ‘straal onder een paardevoet’, *tuimelen* tegen *wenkelen* ‘wentelen van een paard’, *haks* tegen *op zijn Vlaams* voor het naar binnen keren van de voeten bij het stappen van een paard, *hengstig* tegen *sturig* ‘bronstig van een merrie’,

(19) *A. WEIJNEN* e.a., *Woordenboek van de Branantse dialecten,* deel 1, afl. 1-5. Assen 1967-1979.

(20) Kaarten op blz. 21, 114, 126, 132, 285, 450, 496, 522, 569, 574, 616, 630, 639, 651, 702, 733, 739, 745, 754. De kaarten op blz. 450 (nageboorte van een koe) en 651 (nageboorte van een merrie) leveren hetzelfde resultaat op.

kopstuk tegen *toom* ‘paardehoofdstel’, *voorhachten* tegen *voorstrengen* ‘voorste kettingen waar een paard aan trekt’, *licht* tegen *hulp* ‘draagriem van het lamoen’, *staartleer* tegen *staartriem* of *staartteugel* ‘staartriem van een ingespannen paard’, *kletskoord* tegen *kletsoor* ‘uiteinde van een zweep’.

Het resultaat is dus niet overweldigend. Dit contrast aan de rand van de Kempen domineert overigens beslist niet boven sommige andere tegenstellingen, die het gebied doorkruisen. De uitkomst voor onze doelstelling is dus vrij negatief, maar dat kan zoals gezegd gedeeltelijk aan het materiaal liggen. Ik ben er daarom niet van overtuigd dat de feiten in de provincies Antwerpen en Noord-Brabant een generalisering van de stelling der woordgeografische begrenzing van de Kempen op grond van het Limburgse materiaal in de weg zouden staan. Alleen vrees ik dat het te laat geworden is om deze stelling in haar algemene vorm te verifiëren of te falsifiëren.

We kunnen nu overgaan naar het tweede aspect waaronder men in zekere zin van Kempense dialecten kan spreken. Dialectologisch kunnen de Kempen gekarakteriseerd worden als een gebied waarbinnen - niet alleen onder lexicaal opzicht - een aantal verschijnselen met beperkte, eiland-achtige verspreiding voorkomen, waarvan de beperkte omvang en de ligging verklaard kunnen worden door het gedomineerd worden van de intern-Kempense taaldynamiek door stromingen waarvan de stuwende kracht buiten de Kempen ligt. Zij zijn in principe als relicten te beschouwen, ook al zijn zij in oorsprong soms Kempense vernieuwingen geweest. Ik beperk mij tot voorbeelden uit de klankleer die in reeksen woorden optreden, wat hun linguistische betekenis verhoogt.

Vernieuwingen die in de Kempen zijn ontstaan, maar niet expansief genoeg zijn geweest om de grenzen van dat gebied (ver) te overschrijden en intussen in het defensief zijn gedrongen, zijn de stembandocclusief in woorden als *bakken, trekken* in het oosten van de Antwerpse en het westen van de Limburgse Kempen, met resten in het Noordbrabantse Kempenland, de z.g. ‘suizende’ *r* (uitspraak als *rz* of rs) in delen van de Meierij, de systematische ontronding van de geronde voorklinkers *uu* tot *ie, eu* tot *ee, öö* tot *èè, u* tot *i, ö* tot *e, ui* tot *ei* in het oosten en zuiden van de Limburgse Kempen met een uitloper naar de noordoostelijke uithoek van Haspengouw. Niet alleen synchronische, maar ook taalhistorische relicten zijn het behoud van de medeklinkerverbinding *sk* i.p.v. een

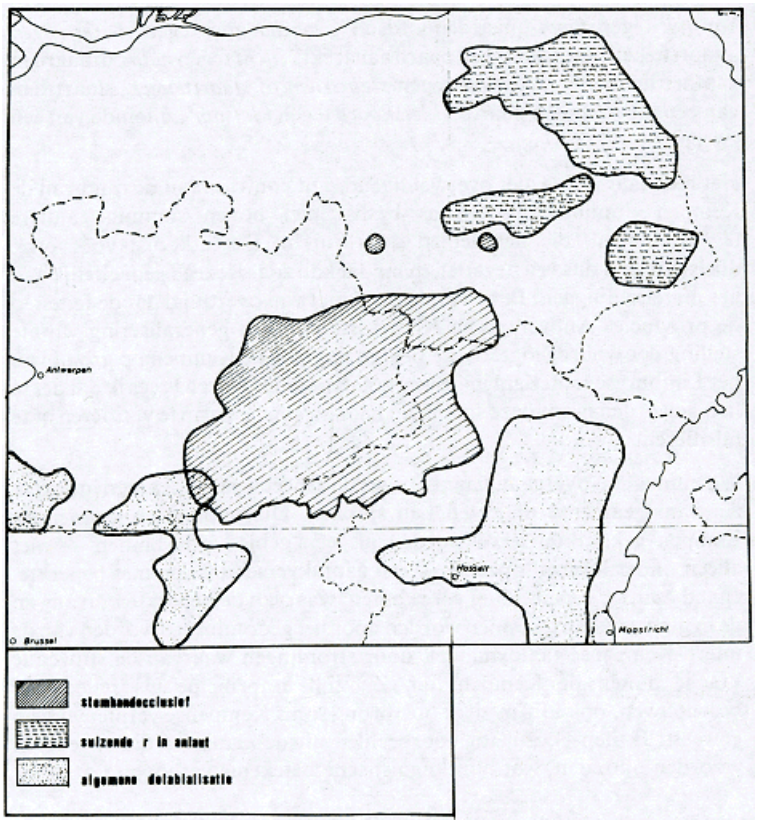

ontwikkeling tot *sch* of *sj* aan het begin van woorden in de Meierij, het bewaren van stemhebbende medeklinkers op het einde van een woord na het wegvallen van een mnl. volgende onbetoonde *e* in gevallen als *krib* uit *kribbe* en *brug* uit *brugge* in het oosten van de Limburgse Kempen met een uitlopertje naar het Belgische Maasland ten zuiden van Maaseik, het ontbreken van -*d*-invoeging in woorden als *kelder, zolder, donder,* in het zuiden van de Limburgse Kempen met een Noordhaspengouwse randstrook, het behoud van een slot-*n* na onbetoonde *e* in o.a. meervoudsvormen van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden (b.v. *schrijven, deuren*) in posities die nog niet nauwkeurig zijn omschreven in

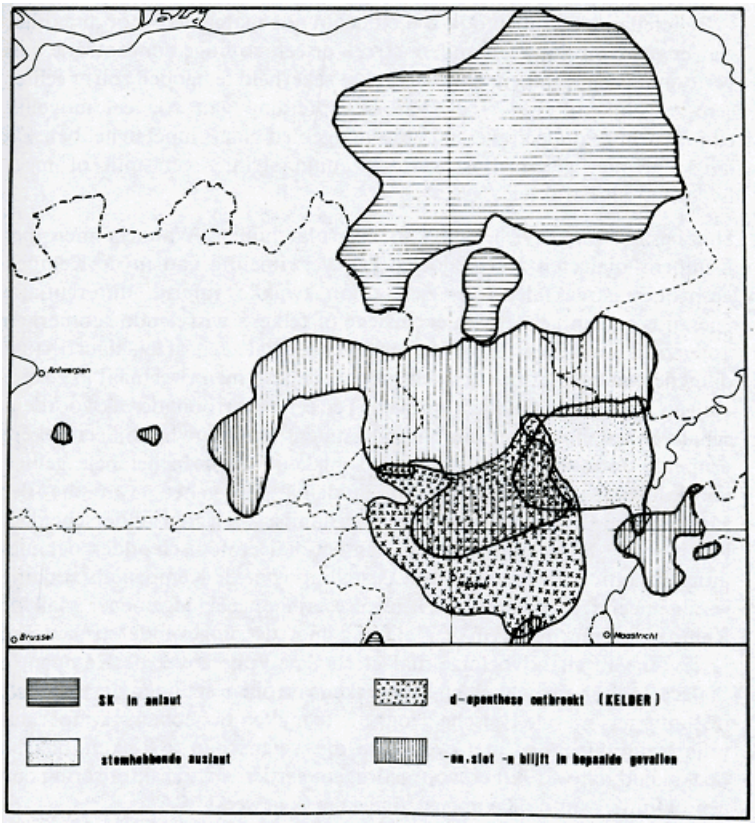

een deel van het oosten der Antwerpse en van het westen der Limburgse Kempen[21].

(21) De kaarten zijn gecombineerd uit gegevens van het uitslaande kaartencomplex in *A. WEIJNEN, Nederlandse dialectkunde,* Assen 1966[2], de tweede kaart in mijn opstel *De tweede Nederlandse auslautverscherping,* (TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSE TAAL- EN LETTERKUNDE, XCIII), 1977, 3-23 en materiaal van zin 95 *(kelder)* in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*.

Relicteilanden komen ook wel elders in ons taalgebied voor, maar het ziet er naar uit dat geen andere streek er een zo hoge concentratie van vertoont als de Kempen. Om volstrekte zekerheid te hebben zou er echter een vergelijkend onderzoek van de spreiding van zo veel mogelijk eilandvormige dialectrelicten in ons taalgebied plaats moeten hebben. Zo lang dat niet gebeurd is, vertoont mijn stelling een min of meer hypothetisch karakter.

Het besluit van deze lezing kan als volgt luiden. Wanneer men met Kempens dialecten zou bedoelen een verzameling van in de Kempen gesproken streektalen die zich door zwakke interne differentiatie enerzijds en een geheel van exclusieve of telkens wisselende kenmerken anderzijds als geheel tegen de omgevende dialecten afzet, dan bestaat datgene wal men ermee bedoelt niet. Toch kan men tweemaal in zekere zin van Kempense dialecten spreken. Ten eerste vertoont de vak woordenschat van ten minste het Limburgs-Kempens landbouwbedrijf een zekere eenheid: door telkens wisselende, soms ook door in het hele gebied voorkomende elementen is hij duidelijk als geheel van die der aangrenzende Haspengouwse en Maaslandse dialecten onderscheiden. Het is echter bij de huidige stand van het dialectologisch onderzoek niet mogelijk om te zeggen of deze vaststelling voor de Kempen als zodanig veralgemeend mag worden. Tenslotte zijn op een algemener vlak de Kempen vermoedelijk in vergelijking met de omgevende streken een reservoir van eilandvormige dialectrelicten. Voor zover de Kempen in dialectologisch opzicht eigen kenmerken vertonen, schijnen die in laatste instantie iets met de fysische geografie te maken te hebben. Ik moet dus mijn lezing afronden met even naar die wetenschap te lonken, daarbij bedenkend dat wat ik heb voorgedragen, eerder een karakterisering dan een definitie van de Kempense dialecten is geweest.

De Kempische toponomie, eenheid in verscheidenheid
door Dr. J. Molemans

0.

Ik kan in deze uiteenzetting niet volledig en daarom wellicht ook niet heel duidelijk zijn. Dit heeft niet alleen te maken met de mij toegemeten tijd, maar ook met het feit dat voor de Kempen - met uitzondering van enkele deelgebieden - nog onvoldoende goed gestructureerd toponomische materiaal voorhanden is, en waar het aanwezig is, blijkt het na proefnemingen niet altijd betrouwbaar, resp. exhaustief te zijn.

Hoewel het vaststaat dat de Kempen naamkundig geen homogeen gebied is, lijkt het thans niet verantwoord op grond van het naamkundige materiaal grenzen of grensbundels te willen situeren. Wel is het mogelijk op een aantal konstante naamgevingsfaktoren en naamtypes te wijzen, die de Kempen, samen met andere zandstreken, van niet-zandstreken onderscheiden.

Vermits de naamgeving in bijzonder sterke mate bepaald werd door de bodemgesteldheid en de daarmee samenhangende socio-ekonomische toestanden, dringt zich een vergelijking op tussen de Kempen en een leemgebied. Ik heb dan ook in enkele gevallen een vergelijking gemaakt tussen de (Limburgse) Kempen en Haspengouw; voor Haspengouw kan evenwel ook een ander leemgebied functioneren.

1.

Wat de Kempische nederzettingsnamen betreft, zou ik op een vijftal konstanten willen ingaan.

1.1.

99% van wat we (Kempische) nederzettingsnamen (gemeente- en gehuchtnamen) noemen, zijn vanuit etymologisch standpunt geen nederzettingsnamen, bijv. namen met als tweede lid *-heem, -hoven, -ingen* enz. Zulke namen wijzen duidelijk op vestiging of nederzetting. In

Haspengouw treffen we ze bij de vleet aan, maar in de Kempen komen zulke namen slechts sporadisch voor, bijv. *Ellikom, Erpekom, Kuringen, Veldhoven* en enkele andere in de Limburgse Kempen. Daarenboven treffen we ze uitsluitend in de overgangsgebieden - richting Haspengouw en Maasland - aan.

Uit deze vaststelling werd en wordt dikwijls een m.i. verkeerde conclusie getrokken, nl. dat de Kempen een jonger ontgonnen en bewoond gebied zou zijn dan Haspengouw, vooral omdat er in de Kempen zo weinig relikten uit de Romeinse en Merovingisch-Karolingische periode aangetroffen worden. Men vergeet dan echter dat de Kempen in de vòòr-Romeinse tijd een belangrijke bewoning heeft gekend. Daarvan getuigen niet enkel talrijke (tot dusver ontdekte) prehistorische grafvelden, maar eveneens kan gewezen worden op talrijke nederzettingsnamen die op formele grond tot de jong-prehistorische periode kunnen gerekend worden. Ik wijs hier enkel op de vele waternamen die nederzettingsnamen zijn geworden (*Beek, Glabbeek, Itter* e.a.), evenals op de lange reeks namen die in verband staan met begroeiing en bodemgesteldheid (*Borkel, Waard/Weerd, Pelt, Sonuwe* enz.).

De Kempen ‘in zijn geheel’ is niet jonger ontgonnen en bewoond dan bijv. Haspengouw en het Maasland, wel natuurlijk grote delen van het Kempisch gebied. Typisch voor de Kempen zijn dan ook de ontginningsgolven, zowel op grote als kleine schaal, en dat - voor zover uit de bronnen kan blijken - vanaf de late middeleeuwen tot in deze tijd toe. Maar ook vòòr de late middeleeuwen was de Kempen voor een belangrijk deel ontgonnen en bewoond over een reeks verspreide nederzettíngen.

1.2.

Een tweede Kempisch fenomeen is, dat één nederzetting er vrijwel nooit is samengevallen met één gemeente en parochie, zoals in Haspengouw o.m. wel het geval is. In de Kempen, vooral dan in het centrale deel van de Kempen, tellen één gemeente en parochie meestal een (groot) aantal nederzettingen.

De verhouding gemeente/parochie en het aantal hieronder ressorterende nederzettingen was immers inherent verweven met de produktiviteit van de bodem, gezien in het vroegere landbouwperspektief zonder kunstmatige opdrijving van de rentabiliteit van de bodem. Op rendabele leemgronden blijkt één nederzetting meestal samengevallen te zijn met één parochie en één gemeente. Op vruchtbare gronden had een pastoor voldoende inkomsten (via de tienden) van een nederzetting van ca. 200 ha. Dit was in de Kempen met zijn weinig vruchtbare (heide)gronden

onmogelijk. Bij de parochiënwording in de Kempen dienden daarom diverse nederzettingen - soms meer dan tien - gefusioneerd te worden om de pastoor a.h.w. een bestaansminimum te garanderen. Gemeenten met slechts één of twee nederzettingen zijn dan ook zeldzaam in de Kempen (bijv. *Ellikom, Niel, Reppel, Wijchmaal*), en ook weer meestal in overgangszones op de ietwat betere, t.t.z. vochtiger gronden. Een huidige administratieve kaart, zoals die van de provincie Belgisch-Limburg, is misleidend m.b.t. het aantal nederzettingen. Deze kaart toont ons een dicht net voor Haspengouw en een met enkele stippen voorzien Kempisch gebied. Indien we echter een andere kaart zouden tekenen, niet op basis van het aantal gemeenten, maar van het werkelijk aantal nederzettingen, dan zou het Kempisch net vrijwel zo dicht zijn als in Haspengouw.

1.3.

In de Kempische nederzettingsnamenvoorraad dienen we rekening te houden met verscheidene chronologische lagen, gaande van primair (de oudste laag) tot kwartair en zelfs nog verder, indien we de jongste laag - de moderne woonwijken of cités - niet over het hoofd zien.

Dat we met de chronologische lagen moeten rekening houden, heeft te maken met de genoemde ontginningsbewegingen en een geleidelijke toeneming van het aantal nederzettingen in de Kempen, waar we op dit vlak van een dynamische beweging kunnen spreken, in Haspengouw daarentegen van een statische toestand. Nemen we als vertrekbasis de 4de eeuw, dan kunnen we stellen dat het aantal nederzettingen in Haspengouw nagenoeg vast lag en dat de gronden er vrijwel volledig voor landbouwdoeleinden in gebruik waren genomen. In de Kempen daarentegen, in de vorige eeuw nog voor twee derde met gemeentelijke heidegronden bedekt, was potentiële uitbreiding én van het kultuurland én van het aantal nederzettingen steeds mogelijk, tot in deze tijd toe.

Om deze chronologische lagen in de nederzettingsnamenvoorraad te kunnen onderscheiden, kunnen we diverse criteria hanteren: historische (reconstructie van de vroegere bestuurlijke indeling en een onderzoek naar de economische organisatie in heerd- of weidegangen), evenals linguïstische (gebruik van de lokaliserende voorzetsels en van het lidwoord).

1.4.

Een vierde aspect in de nederzettingsnamenvoorraad betreft de afgezonderde of geïsoleerde nederzettingen, waarvan men aanneemt dat de meeste niet ouder zijn dan de 11de of 12de eeuw, alleszins wat de Kempen betreft.

Afgezonderd gelegen nederzettingen zijn niet exclusief Kempisch. Wel typische Kempisch zijn het vrij grote aantal, evenals een tweetal types die we er koerant aantreffen.

1. Een eerste type vormen de nederzettingsnamen met het bestanddeel *hoeve,* mnl. *hova* (Lat. *mansus*). Hoeve was eigenlijk de naam voor een landmaat van ca. 10 à 20 bunders.
   In talrijke gevallen is *hoeve* de naam geworden van abdijhoeven(Averbode, Floreffe, St.-Truiden e.a.) uit de 11de-12de eeuw. In feite laatmiddeleeuwse ontginningen uit de tijd van de parochiënstichting, met daarop meestal één of twee boerderijen. Talrijke hoeven zijn nu nog bekend, zowel als simplex (bijv. *de Hoef* te Lommel) als in samenstellingen (*Kelchlerhoef* te Houthalen).
   In vele gevallen heeft zich bij deze primitieve ontginningen in recentere tijd een nederzetting ontwikkeld, zodat deze hoeve-namen ook als gehuchtnamen gingen functioneren, zoals *de Hoeven* te Overpelt.
   Opvallend is tevens, dat de *de Hoef* of *de Hoeve* ook als nederzettings-namen kunnen aantreffen, zonder dat enig verband kan aangewezen worden met de ontginningsaktiviteit van een abdij of klooster. Ik denk hier aan *de Hoef* te Wijchmaal en Opglabbeek. Vermoedelijk is *Hoeve* in de late middeleeuwen een gangbare naam geweest voor ontginning, zowel door een abdij of klooster als op gemeentelijk en privaat initiatief. Dit laatste verklaart wellicht ook het bijzonder groot aantal perceels-namen *de Hoeve* of *de Hoef* in de Kempen.
2. Een tweede reeks namen van afgezonderde nederzettingen zijn afgeleid van persoonsnamen, ofwel - en zulks komt frequenter voor -, samenstellingen van persoonsnamen en elementen zoals *hoek* (bijv. *Dielishoek* te Hamont), *heide* (bijv. *Daamsheide* te Neerpelt) en *einde* (bijv. *Vliegeneinde* te Meeuwen).
   De bestanddelen *hoek, heide* en *einde* wijzen op een afgezonderde ligging. Het betreft individuele hoven of boerderijen, waarrond zich geleidelijk een nederzetting - vaak maar enkele boerderijen tellend - heeft ontwikkeld.

1.5.

Het is bekend dat vòòr de 11de-12de eeuw vrijwel geen kerkelijke of wereldlijke heren enige belangstelling voor de Kempen hebben opgebracht. Eerst in de 11de-12de eeuw, voornamelijk gestimuleerd door de parochiënstichting, begonnen kloosters en abdijen zich voor dit zandgebied te interesseren, maar dan nog op beperkte schaal. Het lijkt

niet onwaarschijnlijk, dat de abdijen in de Kempen niet aan ontginningswerk zouden hebben gedaan, indien in die tijd de parochies niet waren gesticht. Beide activiteiten vulden elkaar goed aan.

Vreemde grondeigenaars, zowel wereldlijke als geestelijk, zo gewoon op de betere gronden, waren in de Kempen eerder uitzonderlijk, althans in het grootste deel van de Kempen. De gronden waren en bleven er voor 99% in handen van eigengeërfden. Dit verschijnsel had ook zijn weerslag op de naamgeving: overwegend is het patroon plaatsnaam gevormd door psn. + toponiem (type *Hendriksakker*), en heel dikwijls ook met eliminatie van het tweede lid gevormd door de persoonsnaam zonder meer *(de Hendriks)*. Aan dit eenvoudige type plaatsnaam heeft men nooit zoveel aandacht geschonken. Gewoonlijk spreekt men van vrij recente en eenvoudige toponiemen. Dergelijke formaties kunnen in de Kempen zowel tot de jongere als tot de oudere en oudste lagen behoren, vaak ook in vrij ondoorzichtige vormen, te wijten aan allerhande taalkundige processen. Heel wat plaatsnamen worden in naamkundige monografieën als duister, d.w.z. etymologisch ontoegankelijk, vermeld. Toch hadden in vele gevallen vrij afdoende verklaringen gegeven kunnen worden mits enig inzicht in de oudste laag persoonsnamen.

Bezitsaffimatie is een dominante naamgevingsfaktor, zowel vroeger als nu. In streken waar de gronden vrijwel permanent in de handen van eigengeërfden bleven, zoals in de Kempen, kon deze wijze van naamgeving zich bijzonder sterk laten gelden.

1.6.

Wat de nederzettingsnamen betreft, leidt zulks tot een ander typisch aspect van de Kempische nederzettingsnamen, meer bepaald dan voor de namen van de individuele erven.

Het individuele erf - eenvoudigweg de boerderij - is de primaire vorm van nederzetting, wat wij wel eens uit het oog verliezen. Indien wij het over nederzettingen hebben, opereren we al te gemakkelijk uitsluitend met de namen van gehuchten en gemeenten, en vergeten de elementaire vorm van nederzetting, ook als die zich in de naamgeving duidelijk kan manifesteren. Daarenboven zijn de gemeentenamen een specifiek type nederzettingsnamen in de Kempen: fusienamen die meestal één geografisch aspect van een gebied benoemen.

Wat de individuele erfnamen betreft, is het merkwaardig dat in het oostelijk deel van de Kempen deze namen vrijwel alle persoonsnamen - meestal familienamen - zijn afgeleid (type *op de Jansen*), terwijl dit type naam in het westelijk deel van de Kempen vrijwel onbekend is.

Het noemen van een erf of goed naarde bewoners of de eigenaarsfamilie

gebeurde in de 4de-5de eeuw massaal in Haspengouw (cfr. de *ingen*- en andere formaties afgeleid van persoonsnamen). In de Kempen heeft zich zulks recenter en in een eenvoudiger systeem, o.m. zonder suffigering of achtervoeging, gemanifesteerd. Beide ver uit de tijd liggende patronen verraden dezelfde mens en dezelfde naamgevingstendens, nl. het bezit in de naam concretiseren.

In de Kempen heeft het genoemde systeem zich grotendeels beperkt tot het oostelijk deel. Waarom dat zo is, lijkt een open vraag. M.i. heeft het te maken met de vroegere socio-economische toestanden. Samengevat komt het hierop neer: Waar de gronden iets beter, d.i. meestal vochtiger, waren, was de bevolking honkvaster en kon het naamgevingssysteem 'het noemen naar de eigenaars-bewoners' zich gemakkelijker doen gelden.

2.

De gemene gronden - dat is ruimer dan heidegronden - werden in de Kempen aangeduid met verscheidene concurrerende namen zoals *Vroente, Aard, Gemeente, Heide, Kamp, Veld, Woestijn* e.a. Van al deze namen heeft *Heide* zich uiteindelijk het best kunnen handhaven ter aanduiding van onbebouwd land. Zulks lag voor de hand, omdat de onbebouwde gronden grotendeels met heide begroeide terreinen waren. Dat neemt niet weg dat ook de andere namen als toponiemen voortleven, maar dan meestal in de betekenis van ontgonnen land.

2.1.

Vroente, dat eigenlijk herenland betekent, kennen wij in de Kempen naar mijn weten niet meer in de betekenis gemene of gemeentelijke grond, maar leeft wel verder in duizenden toponiemen, zulks in alle mogelijke dialectische varianten, ter aanduiding van bouw- of grasland. Meestal betreft het ontginningen van vòòr 1500. Vroente was toen nog een gangbare naam voor onbebouwd land; na de ontginning werd de naam meestal op het land overgedragen, met in vele gevallen een persoonsnaam - de naam van de eigenaar-koper - als bepalend bestanddeel. Opnieuw dus een uiting van bezit. Ook bij *gemeente, aard* en andere synonieme benamingen was dit het geval.

Veld was in de middeleeuwen één van de meest neutrale namen voor onbebouwde terreinen. In de late middeleeuwen komt *veld* massaal op in de betekenis van bouwland: dikwijls uitgestrekte complexen - tot 30 à 40 ha -, waarbij in vele gevallen een nederzettingsnaam als bepalend bestanddeel fungeert. Algemeen wordt aangenomen dat het gemeenschappelijk ontgonnen gronden zijn. Dat is een hypothese. *Veld* fungeert echter niet alleen voor terreinen van grote omvang, maar ook als perceelsneem voor verspreide akkerlanden.

Onwaarschijnlijk is m.i. de visie dat veld ter aanduiding van bouwland überhaupt jonger zou zijn dan akker. Indien dit zo is, dient ook een verklaring gezocht te worden voor het feit dat *akker* massaal optreedt in het centrale deel van de Kempen naast *veld,* dat *akker* vrijwel niet voorkomt op de rand van Kempen (bijv. te Houthalen-Zonhoven), en dat in Haspengouw niet *akker* maar *veld* de gangbare benaming is voor akkerland. Over de chronologie en de spreiding van *akker* - *veld* is nog onvoldoende bekend.

Te vergelijken met *veld* is *kamp,* Lat. *campus* 'vlakte'. Nagenoeg geen toponiemen in de Kempen herinneren nog aan deze primaire betekenis. Wel is *kamp* in het oostelijk deel van de Kempen gewoon voor een perceel, resp. een complex bouwland, ontgonnen uit de heide en rondom geheind of door houtkanten besloten. Een kampcomplex, waarbij de percelen ook individueel geheind zijn, bereikt omzeggens nooit de grootte van een veldterrein. De gangbare visie is, dat *veld* op een collectieve ontginning betrekking heeft, *kamp* anderzijds op een individuele, evenals *look, blook, gelookt* en andere afleidingen van *luken* 'besluiten, omheinen'.

Aard, een ander synoniem van *vroente* en veld, treft men vooral aan in de Antwerpse Kempen, *gemeente* in Noord-Brabant.

Men kan stellen dat de benamingen voor onbebouwd land in de Kempen complementair verdeeld zijn: vòòr 1500 was in de Limburgse Kempen vooral (maar niet uitsluitend) *vroente* gangbaar, in de Antwerpse *aard* en in de Noordbrabantse *gemeente. Veld* is in de hele Kempen bekend.

2.2.

Voor depressies was *broek* algemeen verspreid in de Kempen. Broek is niet typisch Kempisch, wel het grote aantal nederzettingsnamen *Broekkant*), genoemd naar de ligging bij een broek 'moerasgebied'.

Buiten *broek* zijn er heel wat synonieme benamingen, maar deze zijn nooit dominant geworden, zoals bijv. *beer, bruud, goor, mortel, solt* e.a. Deze namen zijn evenmin complementair verdeeld.

3.

Voor landbouwland is *akker* zeer gangbaar in het centrale deel van de Kempen, zoals hierboven reeds werd aangehaald. Daarnaast ook *veld,* zowel voor percelen als voor uitgestrekte landbouwterreinen.

Buiten het centrale deel van de Kempen is *veld* gebruikelijker dan *akker*. Verder onderzoek kan over de spreiding *akker* - *veld* meer opheldering brengen.

3.1.

Talrijk zijn de benamingen voor akkerlanden die uit de heidegronden ontgonnen werden. In Noord-Brabant fungeren hiervoor vooral *bocht, kamp* en *gelookt;* in de Limburgse Kempen *kamp* en *look,*

waarbij *kamp* oostelijk en *look* westelijk is; in de Antwerpse Kempen *blook* en *blok*.

3.2.

Massaal zijn in de Kempen de toponiemen die op ontginning wijzen, wat voor de hand ligt. De hierboven geciteerde reeks *kamp* c.s. illustreerde dat reeds, maar er zijn in dit verband nog heel wat meer toponiemen:

1. Op bosrooiingen hebben *lo, hout, bos* en *root (rode, rooi)* betrekking. Vooral het grote aantal is typisch Kempisch.
2. Voor graslandterreinen komen *eeuwsel, eeuwt, etting* en *etsel* voor, afleidingen van eeuwen en etten ‘laten grazen, voeren’. Deze namen zijn in de Kempen ook complementair verdeeld.
3. Ook voor zogenaamde straatkanten e.d., door de gemeentebesturen aan particulieren verkocht, waren er specifieke benamingen zoals bijv. *voorhooft* (dial. *vurrit*), *opgenomen, opheldering* enz.

Heeft ‘de Kempen’ wel een grens?
door Dr. J. Theuwissen

Nogmaals op zoek gaan naar de grenzen van de Kempen, wijst erop dat de grenzen niet vastliggen of dat over de plaats van de grenzen verschillende meningen beslaan en dat de vraag naar duidelijkheid nog steeds leeft.

Ik zal de vraag om volkskundige argumenten aan te dragen om de grenzen van de Kempen te bepalen, helemaal niet uitputtend behandelen.

Uitgangspunt is dat de Kempen het zandgebied is dat men grosso modo in de provincies Antwerpen, Belgisch-Limburg en Noord-Brabant situeert. Algemeen wordt nl. gezegd en aangenomen dat de Kempen tussen de Nedermaas en Nederschelde gelegen is. Dat is vaag. Dat sommigen beweren dat het Kempisch gebied zich in het oosten verder uitstrekt dan Noord-Brabant en Belgisch-Limburg - men verwijst bij deze argumentatie o.m. naar het stadje ‘Kempen’ bij Krefeld in Duitsland - is wellicht geen reden om in het Maasgebied na te gaan wat er aan volkskundige grenzen te vinden is.

Dat de grenzen van de Kempen geen vast gegeven zijn, kan gemakkelijk geïllustreerd worden.

Uit ca. 1055 dateert een verslag van de Mirakelen van de H. Trudo, geschreven door Stephelinus, een kloosterling in de abdij van St.-Truiden. Daarin lezen we (ik vertaal): *‘In bovengenoemde landstreek (nl. Taxandria) ligt Campania (Kempen), bestaande in ver uitgestrekte vlakten, die door de hitte van de zon verschroeid zijn en helemaal ongeschikt voor enig menselijk ondernemen. De streek is vol holen en schuilplaatsen van struikrovers, die met hun verdragend en scherp zicht, over de kale vlakten, de vreemde reizigers zeer gemakkelijk in het oog krijgen’*. In deze tekst wordt het gebied geschetst maar ook de ligging aangeduid, nl. Taxandria. Dit gebied is te vaag omgrensd om er iets aan vast te knopen.

In een later geschrift lezen we dat de Kempen een aanzienlijk deel van het bisdom Den Bosch beslaat, dit waren de zgn. Meyerijsche Kempen. Meer zuidelijk lag de Luikse Kempen en tussen Nete, Demer en Dijle ligt de Brabantse of Oostenrijkse Kempen.

In 1906 schreef Vliebergh[1]: *De naam de Kempen wordt gegeven aan de streek ten Noord-Oosten van België, bevattende bijna gans de provincie Antwerpen en de noordelijke helft der provincie Limburg. De Kempische zandgrond gaat verder Nederland in, waar ook nog veel woeste grond ligt: bijna 18% van de ganse oppervlakte.*

In sommige provinciën is de verhouding nog sterker: zo in Noord-Brabant, is bijna een vierde van de oppervlakte woeste grond, in Gelderland 21,03%, en in Drenthe bijna de helft.

De grenzen onzer Kempen zijn ten noorden Nederland, ten Oosten het Maasland, van de Kempen gladweg afgesneden door den Keizersweg van Lanaken op Maeseyck, aldus genoemd door 't volk, omdat hij dagtekent van den Napoleonschen tijd; ten Zuiden eene lijn getrokken van Lanaken op Bilsen en Hasselt, en van hier voort de Demer en de Dijle tot Mechelen, ten Westen eene lijn te trekken van Mechelen op Duffel, Wyneghem, Eeckeren, Stabroeck.

Ten Zuiden via de provincie Brabant, is de grens niet scherp afgetekend. Ook beneden den Demer is er nog Kempische zandgrond: een reisje per spoorweg van Aerschot op Leuven is voldoende om zich daarvan te overtuigen.

In 1925 schreef de heer A. van Olmen[2]: *'In onze gewone omgangstaal beteekenen de Kempen een zandachtig gedeelte der provincies Antwerpen en Limburg. We moeten hier niet onderzoeken in hoeverre deze opvatting politisch-geschiedkundig juist is: physisch 't is te zeggen, voortgaande op het uiterlijk natuurlijke, moeten we de Kempen een heel wat grooteren omvang geven. Voor den aardrijkskundige is een natuurlijke streek een landsgedeelte dat een zekere eenheid vertoont voor grondsoort, fauna, flora, klimaat, enz. Welnu als we de natuurlijke streek der Kempen volgens die opvatting moeten omlijnen, dan mogen we - in groote trekken - de volgende grenskaders opgeven: de Maas, de Demer en de Schelde.*

(1) *E. VLIEBERGH, De Kempen,* Ieper 1908, p. 7 ff.; oorspronkelijke uitgave 1906.
(2) *A. VAN OLMEN, Aardrijkskunde van de Kempen,* in Steden en Landschappen onder leiding van S. Leurs, Antwerpen l.d. p. 5.

Let wel op, we zegden groote trekken en groote grenskaders; de aangestipte waterloopen zijn er bij nodig omdat die juist, zoals verder zal blijken uit de aardkundige studie, een grooten invloed gehad hebben op de geologische vorming van ons Kempenland.

Willen we nu veel nauwkeuriger de grenzen der Kempen omlijnen, dan vallen langsheen de genoemde waterloopen breede strooken grond weg, die een heel ander physisch uiterlijk vertoonen.

De juiste grenzen van de Kempen kunnen als volgt worden opgegeven:

Ten NOORDEN: Bezuiden de Maas een lijn die loopt ongeveer ten Zuiden der volgende plaatsen: Steenbergen, Oud Gastel, Lage-Zwaluwe, Geertruidenberg, 's Hertogenbosch, Grave.

Ten OOSTEN: Een lijn getrokken ten W. van Grave, verder langs den Peelschen hoogterug, dan te W. van Weert, Kesselich, Maesyck, Rothem, Lanklaer, Mechelen a/Maas, Reckheim, Lanaecken.

Ten ZUIDEN: loopt de scheiding ten Noorden van Lanaecken en van Sutendael, voorts parallel met en op een 5 km afstand Noordwaarts van de Demervallei tot in de buurt van Aarschot.

Ten WESTEN bevindt zich de grens ten Oosten van Itegem en Heist-op-den-Berg, ten Westen van Herenthout "de poort der Kempen" en van Bouwel loopt dan nagenoeg gelijk met de Kempische vaart tot tegen Schooten en richt zich dan naar het Noorden latende even Oostwaarts liggen de volgende plaatsen: Schooten, Brasschaat, Capellen, Stabroeck, Beirendrecht, Ossendrecht, Bergen-op-Zoom, om dan te Halsteren meer in Westelijk richting om te buigen'.

Tot zover Van Olmen die het werk van Vliebergh kende.

In 1935 schreef P.A. Barentsen in 'Het oude Kempenland'[(3)]: *'De Noordbrabantsche Kempen liggen in het Zuid-oosten van deze provincie. Wanneer men van het dorp Best, halfweg tusschen Boxtel en Eindhoven een lijn trekt in oostelijke richting, tusschen Eindhoven en Geldrop, Valkenswaard en Leende door in zuidelijke richting ombuigt naar de Belgische grens, deze in westelijke richting volgt tot Reusel en tenslotte in noord-westelijke richting langs Oirschot naar Best terugkeert, dan heeft men de Noordbrabantsche Kempen omspannen*.

(3) *P.A. BARENTSEN, Het oude Kempenland,* Groningen 1935, p. 55.

Met het aangrenzende Peelland en het gebied van Oisterwijk en het veraf gelegen Maasland vormden de Kempen de vier kwartieren van de Meijerij van 's Hertogenbosch. Staatkundig vormden de Kempen een afgesloten geheel.

In aardrijkskundig opzicht doen zij dat zeker niet. Natuur en menschen zijn van die der omliggende streken nauwelijks te onderscheiden. Iets grooter is het verschil met de menschen in de Belgische Kempen, die staatkundig reeds lang van de Noordbrabantsche zijn gescheiden. De natuur biedt echter veel overeenkomst. De aardrijkskundige scheiding van Belgische en Noordbrabantsche Kempen ligt in België, in de lijn van Peer, Lommel, Turnhout'.

In de aardrijkskundeboeken wordt de natuurlijke streek 'Kempen' weerom anders afgebakend. De zuidergrens ligt bij de Rupel, de Dijle en de Demer met Boom, Mechelen, Aarschot, Diest en Hasselt als randgemeenten.

Daartegenover staat de kaart van Kan. Jansen[4], afgedrukt in zijn boek 'Turnhout en de Kempen'. Hij geeft als westergrens: Kalmthout, St.-Job, 's-Gravenwezel, Schilde, Wijnegem, Wommelgem, Ranst, Emblem, Nijlen, Bevel, Itegem en Hallaar, en als zuidergrens: Heist o/d Berg, Beersel, Putte, Schriek, Ramsel en Veerle. Waarop hij zich steunde weten we niet. Hij is naar onze mening om dit probleem niet werkelijk bekommerd geweest.

Met deze aanhalingen hebben we willen illustreren dat er over de grenzen van de Kempen hoegenaamd geen eensgezindheid bestaat. Wij zullen een poging doen om volkskundige argumenten aan te dragen om tot een aangrenzing te komen of om tot de vaststelling te komen dat omgrenzing van de Kempen een onbegonnen zaak is.

In de vijftiger jaren hebben wij bij een volkskundig onderzoek als grens van de Kempen de situering van Ir. Van Olmen gevolgd, omdat hij de grens zo exact beschreef en omdat zijn grenzen op bepaalde plaatsen ondersteund werden door uitspraken van de bewoners van wat hij als grensgebied aangeeft.

De zgn. neerdorpen[5] naar het z.w. van de provincie Antwerpen toe, de gemeenten Boechout, Borsbeek, Broechem, Emblem, Wommelgem, Vremde en Ranst behoren volgens oude bewoners van de streek niet tot de

(4) *J.E. JANSEN, Turnhout en de Kempen,* Turnhout 1946, p. 14.
(5) *J. CORNELISSEN en J.B. VERVLIET, Idioticon van het Antwerpsch Dialect,* 1899-1906, op Neerdorpen.

Kempen. Ook Berlaar, Heist o/d Berg en Hallaar behoren volgens zegslieden niet tot de Kempen. Dit klopt met wat Van Olmen als omschrijving geeft.

Vandaag kan men te 's-Gravenwezel lezen dat men ‘de poort’ van de Kempen binnenrijdt.

Persoonlijk heb ik geen bijkomende argumenten meer nodig om vanuit volkskundig standpunt de z.w.-grens van de Kempen te trekken. Het meest doorslaggevend volkskundig argument is de volksmond, maar anderdeels is dat argument op zich geen wetenschappelijk argument en blijft de houvast subjectief.

Goossens(6) heeft een poging gedaan om een grens aan te dragen in de provincie Limburg. In het tijdschrift Volkskunde van 1962 publiceerde hij een studie met daarbij een kaart waarop de grenzen voorkomen van 34 volkskundige verschijnselen. Op basis van het hem eigen grondig onderzoek kon hij die grenzen zeer nauwkeurig aangeven. Het tekende onder meer de noordergrens van het gebied waar de langboomwagen op vier wielen gebruikt wordt, van het gebied waar de eg om zaad onder te eggen driehoekig is, waar het haarblok voorkomt en waar ongebonden halve graanschoven voorkomen. De westergrens van het Limburgs gebied waar oogstkarren met ladders in plaats van zijplanken voorkomen, waar oogstkarren met vier rongblokken ter ondersteuning van de ladders voorkomen, waar men voor het losmaken van het onkruid de schoffel gebruikt enz. Zonder te beweren dat alle verschillen even belangrijk zijn, en zonder het belang van de verschijnselen bv. in dikte van grens aan te duiden, komt hij tot op elkaar vallende grenzen. Het samenvallen van een groter aantal grenzen duidt wel degelijk op een afscheiding van het Kempisch gebied van het Maasland en van Haspengouw.

Wanneer men nog meer verschijnselen in kaart zou brengen, wordt het kaartbeeld zoals Goossens het vastlegde voorzeker bevestigd en versterkt. De zuider- en westergrens van de Kempen ligt volgens de literaire bronnen veel minder vast dan de grens tussen Kempen en Maasland. Wellicht is ze ook natuur- en bodemkundig vager.

(6) *J. GOOSSENS, De isetnenstructuur van het Belgisch-Limburgs Landbouwlandschap,* (Volkskunde) 1962, p. 49-66.

Wanneer de we kaart van de handkarnvaten in Vlaanderen[7] voor ons nemen, dan zien we dat de Limburgse Kempen van noord naar zuid in twee wordt gesneden. De vorm van het karnvat uit Oost-Limburg op het Duitse karnvat, het is nl. een conisch vat. West-Limburg sluit aan bij de Antwerpse Kempen waar de buikvormige karnton gebruikt wordt. We merken daarbij ten noorde van de Demer, Dijle en Rupel en ten westen van de Schelde een homogeen gebied. Deze grens komt overeen met de aardrijkskundige zuider- en westergrens van de Kempen. De Limburgse scheiding valt nagenoeg samen met de scheiding tussen het stroomgebied van Maas en Schelde.

De verspreidingskaart van de landbouwslede[8] heeft met de grenzen van de Kempen hoe dan ook niets gemeen. In functie van de slede voor veldarbeid of het vervoer van ploeg en eg kunnen we met betrekking tot de grens van de Kempen ook geen enkel argument vinden.

Dit is wellicht een gevolg van het feit dat de slede voor vervoer van ploeg en eg niets met de landbouw als dusdanig te maken heeft. Dit gebruik werd opgelegd door een wet ter bescherming van de wegen. Voor veldarbeid werd de slede in de Kempen slechts sporadisch gebruikt.

De eenstaartploeg[9] met een vast rister keert de aarde bij het ploegen naar rechts of links. In de provincie Limburg keert ze uitsluitend rechts, in de provincie Antwerpen was dat ook overwegend het geval.

Verder treffen we in de provincie Antwerpen in het zuidwesten een gebied aan waar beide ploegen voorkwamen. Deze manier van doen heeft dus ook met enige omgrenzing - noch aardrijkskundig, noch wat grondsoort betreft - iets gemeen.

De grens van de verhoging van het hoofdbord van de kruiwagen[10] valt in het zuidwesten ongeveer samen met de grens die Van Olmen voor de Kempen aangeeft. Bij de grens van andere onderdelen is er geen congruentie; de kruiwagen uit de provincie Antwerpen is nagenoeg, voor wat betreft zijn algemene vorm, gelijk aan die uit Brabant. Dus ook hier is er geen grens van de Kempen te bespeuren.

(7) *J. WEYNS, Volkshuisraad in Vlaanderen,* 1974, deel III, p. 916-917.
(8) *J. THEUWISSEN, De landbouwslede en haar verspreiding in Vlaams-België,* Handelingen van het congres van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde te Mechelen 1970, p. 416.
(9) *J. THEUWISSEN, De localisatie van de eenstaartploeg in Vlaams-België,* Handelingen van het Vlaams Filologencongres Gent 1976, p. 486.
(10) *J. THEUWISSEN, Het landbouwvoertuig in de ethnografie van de Kempen,* Antwerpen 1969.

Indien we bij de landbouwvoertuigen nog even blijven stilstaan dan kan men in de grens van de vorm van het voorbord van de mestkar een argument vinden voor de stelling 'Van Olmen'. Ook het rongenaantal, de steun onder de kar en de haak om het laadhout vast te maken, ondersteunen de stelling 'Van Olmen', maar uiteindelijk zijn dat vier details van de vijftien die we onderzochten. De overige details kunnen niet als argument voor de grens van de Kempen gebruikt worden.

De oogstkar(hoog- of langkar) was in de Antwerpse Kempen ten tijde van ons onderzoek reeds zover verdwenen dat we dit voertuig en zijn vormverspreiding niet in de argumentatie kunnen betrekken.

De door ons als B-type behandelde kar is slechts na 1900 in de landbouw binnengedrongen en in het zuiden en westen maar sedert 1925. Dit zo laat gebruikte kartype mag derhalve ook niet als argument gebruikt worden. Het B-type is trouwens vanuit Haspengouw ingevoerd.

Staande voor de kaart van de verspreiding van karren en wagens in Nederland en Vlaanderen zou men op het eerste gezicht kunnen zeggen dat de Noordbrabantse, de Antwerpse en de Limburgse Kempen naar voren komen als een homogeen tweewielkargebied.

Eindelijk een element in de materiële volkscultuur dat op een afgesloten Kempisch gebied wijst. Historische bronnen uit de 17e en de 18e eeuw tonen overvloedig aan dat in die tijd de landbouwwagen in de Antwerpse Kempen helemaal geen vreemde verschijning was.

Het kar-wagengebied van Oost- en West-Vlaanderen en van Haspengouw en Brabant heeft zich in het verleden verder oost- en noordwaarts uitgestrekt dan de toestand die wij kennen. Op grond daarvan is het dus evenmin aanvaardbaar de verspreiding van de tweewielkar als argument te hanteren bij het pogen de grenzen van de Kempen vast te leggen.

Besluit

Op volkskundige gronden de grenzen van de Kempen vastleggen is een zeer moeilijke, zoniet onhaalbare zaak. Indien de volksmond het beste volkskundige argument is, dan zou men slechts voor het zuidwesten tot een uitspraak komen. De invloed van wat men op de school heeft geleerd over de natuurkundige indeling van België speelt in andere gevallen zeker mee en is derhalve volkskundig als argument aanvechtbaar.

Uit materiële feiten afleiden waar de grens zou kunnen liggen heeft geen overtuigingskracht voor het bepalen van de grenzen van de Kempen. Trouwens, wat de Kempen is, hoe men tot de benaming en gebiedsomschrijving komt is op zich nog steeds een moeilijk te beantwoorden vraag.